

Prečo môžu byť aj grafity kultúrnymi pamiatkami alebo Čo prezrádzajú historické nápisy

Juraj Šedivý

Ľudské ale napríklad aj živočíšne spoločenstvá dokážu odovzdávať informácie nielen geneticky ale aj priamou či nepriamou komunikáciou. Čím vyspelejšie spoločenstvo, tým sofistikovanejší spôsob vzájomného informovania používa. Napríklad psi si pachovou značkou (nepriama komunikácia bez kontaktu jedincov) vymedzujú svoje teritórium, včely si pohybmi (priama komunikácia) dokážu odovzdať informáciu o polohe znášky. Ľudia si evolúciou vytvorili dva významné komunikačné systémy, pomocou ktorých dokážu odovzdávať aj abstraktné myšlienky – priamy (**reč**) a nepriamy (**písmo**).

Ovládnutie prvého a neskôr aj druhého komunikačného nástroja bolo dôležitým zlomom vo vývoji spoločností. Kým prvý umožnil efektívnejšiu komunikáciu pri love, zbere potravy a organizovaní malej skupiny, tak druhý vynález bol nutným predpokladom vzniku organizovanejších ľudských spoločenstiev (najstarších mestských štátov). Vývoj ľudstva však nie je lineárny – preto sa po obdobiach literality (znalosti písma) dostali niektoré spoločenstvá alebo oblasti do fázy iliterality, kedy nepoužívali písomnú komunikáciu. Mohlo sa tak diať v dôsledku kultúrnych či politických zmien, ale aj kvôli presunom nového obyvateľstva. Aj na území Slovenska došlo k takýmto striedaniam (literalita v prvých štyroch storočia nášho letopočtu, znovu v 9. storočí a potom opäť až od 11. storočia).

Malé autonómne spoločenstvá si vystačili priamym ústnym odovzdávaním informácie (len orálna, t. j. **ilitterati-kultúra**). Prvé písomné systémy vznikli síce z potreby evidovať dávky (dane) pre vznikajúci štátny aparát, no písmo ako fenomén si „privlastnili“ kňazské vrstvy spoločnosti. V starovekom Sumeri vraj naučil ľudí písať boh múdrosti (a tvoriteľ človeka) Enki, v starom Egypte sprostredkoval ľuďom písmo boh múdrosti Thovth. Znalosť písania v takýchto spoločnostiach bola obmedzená na sakrálnu oblasť a len v nevyhnutnej miere mala dopad aj na každodenný život. Spísomňovanie pre týchto ľudí nebolo každodennou záležitosťou, ale bolo vyhradené úzkej skupine kňazov (**semilitterati-kultúra**). Až Gréci písmo „laicizovali“ – t. j. ako prvá kultúra priznávali jeho svetský pôvod (prebrali ho od Féničanov) a ako prví znalosť čítania (a neskôr aj písania) sprostredkovali masám. Podobne Rimania počas prvých štyroch storočí nášho letopočtu rozvinuli literalitu do masovej podoby a sprístupnili širokým vrstvám laickej (t. j. nekňazskej) spoločnosti. Pre starovekých Rimanov sa tak čítanie a písanie stalo každodennou, rutinnou záležitosťou (**litterati-kultúra**).

Každý z vyššie uvedených troch stupňov má svoje **typické formy tradovania** – odovzdávania informácií. Pre ilitterárnu spoločnosť sú to mýty a heroické spevy. Semilitterárne kultúry spísomňujú posvätné texty a oslavné či jednoduché hospodárske záznamy. Až v litterárnych spoločnostiach sa objavujú texty každodenného života. Medzi ne môžu patriť listy s banálnym obsahom (napr. pán píše svojmu otrokovi, aby mu pripravil pred príchodom kúpeľ, alebo dieťa píše otcovi-obchodníkovi v cudzine, že mu je smutno).

Grafity (sg. grafito) – nech sa na tie moderné pozeráme akokoľvek negatívne – sú práve produktmi veľmi rozvinutej litterárnej kultúry. Viazu sa často na mestské prostredie, teda sú aj akýmsi indikátorom urbanizácie istého regiónu. Ide o expresívne textové (tagy) alebo grafické (street art) prejavy, obvykle sú neoficiálne (bez nejakých etablovaných objednávateľov), často vyjadrujú protest (vandalské formy) alebo jednoduchú túžbu vizuálne vymedziť „svoje územie“ či zachovať stopu po svojej existencii („*Tu bol XY v roku Z*“). Obvykle sú určené čo najširšej verejnosti (preto napr. na stenách budov) a tie historické boli zhotovované rytím alebo nanášaním pigmentov (napr. farebné grafity nazývané aj dipinto/-ty, ale aj texty písané hlinkami či uhlíkmi), dnes sú vytvárané najmä sprejmi. Verejnosť používa termín grafity pre všetky grafické prejavy, ktoré sú na stenách – teda bez ohľadu na to, či ide o grafiku, text, alebo ich kombináciu. Veda však obe hlavné formy grafity odlišuje – prvú skúmajú dejiny umenia, druhú **epigrafia**.

Najstarší nápis severne od Álp (teda v širšej oblasti strednej Európy) sem priputoval asi pred 3300 až 3500 rokmi. Ide o malý oválny kúsok jantáru, na ktorom niekto v južnom Grécku linárnym

písmom B napísal krátky text *pa-nwa-ti*. Priamo na územie **Slovenska sa najstaršie nápisy** dostali až s keltskými žoldnieri. Tých si v 4. storočí pred našim letopočtom najímali Gréci a platili im mincami s nápismi v gréckom písme (tetrachmi Filipa II., Alexandra Veľkého, Audolenta). Neskôr si „naši“ **Kelti** začali raziť mince sami. Z tu razených mincí sa zachovalo 16 rôznych nápisov v latinke (najznámejším je BIATEC, ale časté sú aj NONNOS, BVSU, DEVIL). Predstavujú mená vysokých hodnostárov. Práve v keltskom prostredí sa u nás prvý raz stretávame s grafitmi. Predstavujú krátke a žiaľ, len fragmentárne zachované texty, ktoré ktosi vyrýpal do keramiky. Všetky tri grafity na keramike sa našli v Bratislave, kde v 1. storočí pred n.l. fungovalo významné keltské oppidum.

Výskyt grafity u Keltov naznačuje, že (vďaka vplyvu rímskej kultúry) sa znalosť latinky dostávala postupne aj medzi laickú verejnosť. Litteralizáciu obyvateľstva (najmä južne od Dunaja), dovŕšilo začlenenie tohto územia do **Rímskej ríše**. Ale s písmom boli konfrontovaní aj „barbari“ v nárazníkovej zóne okolo rímskej hranice. S darmi či s korisťou k nim prichádzali rímske texty obsahujúce nápisy, synovia významných náčelníkov trávili roky v rímskych provinciách buď dobrovoľne alebo ako rukojemníci, oboznamujúc sa tam s písomnou kultúrou Ríma. Antické nápisy nájdené na našom území boli zhotovené reprodukčnými technikami na minciach, keramike a tehliach (odtlačky pečatidiel – ako dnes značky kvality) – ale boli zhotovené aj individuálnymi technikami – napr. vytesaním do kameňa (votívne kamenné predmety ako oltárik, sepulkralie a pod.), vyrytím do prsteňov. Aj Rimania nám zanechali niekoľko grafity – napr. na štíhlej amfore z Gerulaty (dnes Rusovce) je zrejme uhlíkom napísaný text „*Výborné čierne olivy – zeleninárstvo*“.

Po odchode rímskych légii z nášho územia sa táto oblasť stala iliterárnou. Prvé písané texty priniesli až bavorskí, franskí či írskí misionári začiatkom **9. storočia**. Písmo bolo ešte súčasťou sakrálna (semiliteráti-kultúra), čoho dôkazom je aj spor byzantskej misie pred pápežom o používanie staroslovienčiny v liturgii – a hlaholiky ako „nového písma“. Z tohto obdobia máme doložené z územia Slovenska len nápisy na dvoch platničkách z pokladu v Bojnjej. Zachovali sa len šťastie (VAVM a NDE?) a dodnes sa vedú spory, čo texty vyjadrujú. V pravom slova zmysle nejde o grafity, lebo ich účelom nebol nejaký neformálny záznam.

Rozpad Veľkej Moravy a ovládanie územia starými Maďarmi zapríčinil rozpad cirkevných štruktúr a tým pádom novú iliterálnu. Až misie na konci 10. a začiatkom **11. storočia** obnovili prítomnosť písaných textov. Tie boli však až do 12. storočia chápané len ako doplnkové mediátory informácií a tvorili (s výnimkou mincí a pečatí) opäť len súčasť sakrálnej kultúry (nápisy na liturgickom náčiní a v kostoloch).

Revolučným zlomom bolo pre naše územie až **13. storočie**. V Uhorsku začali vznikať mestá a v nich sa usádzali aj „západní developeri“ (obchodníci a podnikatelia z Nemecko-rímskej ríše, z Talianska). Prinášali nové myšlienky a „kultivovali“ tunajšiu spoločnosť. Vo verejnom priestore sa začali hojne objavovať nápisy, dokonca vo svetských vrstvách spoločnosti – napr. na náhrobných pamiatkach alebo pečatiach. Ich jednoduchosť a nedokonalosť je však dôkazom, že semiliterárna spoločnosť ešte mala svoju silu. Tieto najstaršie nápisy totiž ešte rátať so sprievodnou ústnou informáciou. Napr. jeden z najstarších stredovekých náhrobných nápisov z Bratislavy (a Slovenska) hlása, že *Tu leží Peter, pochovaný na deň sv. Kataríny*. Keďže išlo o významnú osobnosť, miestny kňaz si pamätal (a mal odovzdať vždy ďalšiemu kňazovi), o akého Petra išlo (prípadne v ktorom roku zomrel). Podobne jeden z najstarších nápisov na náhrobnej doske zo stredného Slovenska (*Tu leží komes Štefan*) bol pre danú spoločnosť použiteľný/vysvetliteľný len v súvislosti s ústnym dovysvetlením (o akého komesa Štefana išlo a v ktorý deň v roku zomrel, aby sa vtedy mohli slúžiť zádušné omše).

Až **14. a hlavne 15. storočie** s rozvojom miest, mestských škôl a následnou laicizáciou (znalosť čítania a písania sa dostala aj k svetským elitám a stredným vrstvám) prinieslo rozvinutú litterati-kultúru, ktorej výrazom sú aj **prvé stredoveké grafity**. Väčšina z nich má vysvetľujúci charakter (napr. na nástenných maľbách v spišskej Žehre je pod obrazom kráľa vyryté grafity identifikujúce v latinskom jazyku postavu: *Svätý kráľ Ladislav*). Časť nápisov má dedikačný či votívny charakter (napr. vo Veľkej Lomnici niekto do omietky vyškrabal „*Ave, agnus Dei*“ t.j. „*Bud' pozdravený, baránok Boží*“; u Veľkých františkánov v Bratislave zase niekto vyrýl do omietky zelenej izby „*Maria*“ – čo môžeme chápať ako odvolávku na Matku Božiu, ale vzhľadom na svetský charakter priestoru nie je vylúčené ani to, že niektorí zo študentov Univerzity Istropolitany takto zvečnil meno peknej krčmárky). Už v 15. storočí sa začínajú objavovať aj jednoduché memoriálne nápisy, ktoré mali zachovať spomienku na nejakú osobu. Napr. v Bijacovciach sa do vnútra zvonu podpisovali

miestni zvonári, pričom najstarší z nich napísal ešte gotickým písmom „*Janko campanator anno 1492*“ t.j. „*Janko zvonár, roku 1492*“. Toto jednoduché grafity je nielen dôkazom, že aj obyčajný zvonár v spišskej obci vedel na dobrej úrovni písať, ale meno napovedá, že mohlo ísť o Slováka. Jedno z najstarších grafity sa nachádza v netradičnom priestore. V Jasovskej jaskyni si stretlo niekoľko českých vojakov a uhlíkom zvečnilo informáciu o tom, že v službách Jána Jiskru porazili „toho Valacha“ (Jána Hunyadiho – otca Mateja Korvína) v bitke pri Lučenci v roku 1452.

Zatiaľ čo stredoveké grafity z nášho územia tvoria len do 10 % zo zachovaných nápisov, tak **v ranom novoveku (16.-18. stor.)** tvoria odhadom až tretinu dochovaných nápisových textov. Prevažujú „jména hloupých na všech sloupých“ – teda jednoduché memoriálne zaznamenania osobných mien s letopočtom. Nejde len o bežných ľudí, ale napr. na vonkajšej stene kostola v Spišskej kapitule roku 1634 zvečnil spolu s menom aj svoj erb hlavný notár kapituly Š. Megeni, ktorý patril k najvýznamnejším intelektuálom v regióne. Podobne v neďalekom Spišskom Štvrtku vyryl grafity so svojím menom Andrej Hadbavný – notár stolice kopijníkov. Vzhľadom na kvantitu ranonovovekých nápisov bude v budúcnosti možné sledovať komunikačné siete (napr. študenti či vojaci sa „podpisovali“ na viacerých miestach a nielen na našom území).

S grafity si často spájame aj **vandalizmus** a treba povedať, že opäť to nie je len súčasný fenomén. Najmä v 16. a 17. storočí v súvislosti s šírením protestantizmu sa rozmáhala aj „obrazoborecké hnutie“ proti obrazom a sochám svätých, ktoré nové učenie kritizovalo ako modly. Preto na vzácnych stredovekých maľbách nájdeme vyryté mená evanjelikov, ktorí tým vyjadrovali pohrdanie voči „katolíckym modlám“ (napr. grafity na vzácnom oltárnom obraze Majstra Tucherovho oltára zo Spišského Štvrtku).

Celkovo možno o historických grafity povedať, že mali podobnú funkciu ako tie dnešné (zachovanie spomienky, emotívnosť, neformálnosť a pod.), no líšili sa svojou formou. Moderní grafit'áci sa snažia o originálne a unikátne diela (často na úkor čitateľnosti). No „historickí grafit'áci“ sa naopak snažili o čitateľnosť svojho odkazu. Ako mnohé spoločenské javy má aj grafity svoje pozitívne aj negatívne stránky. Spojením obrazu a štylizovaného krátkeho textu dokonca predišli dnes masovo rozšírené sociálne siete – s ich všeobecne prístupnými (hoci niekedy banálnymi) odkazmi budúcnosti.